

УДК 821.161.2:82-1-055.2

НАТАЛІЯ ТАРАСОВА, ВІКТОРІЯ ЛЮЛЬКА

(Полтава)

## **«ЖІНОЧНІСТЬ» ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ КОНЦЕПТІВ У ПОЕЗІЇ О. ЗАБУЖКО**

**Ключові слова:** *концепт, жінка, щастя, любов, постмодернізм, особистість, суспільство.*

У сучасних філологічних студіях останнім часом значна увага приділяється концепту. Як відомо, концепт (лат. *conceptus* – «поняття») – багатозначний термін. Так, у філософії та лінгвістиці під цим терміном розуміють зміст поняття, смислове значення імені (знака). Концепт відрізняється від самого знака і його предметного значення (денотата, обсягу поняття); ототожнюється з поняттям і сигніфікатом. Так, у «Філософському енциклопедичному словнику» [11] зазначено, що термін «концепт» увів у філософію Абельяр у зв'язку з аналізом проблеми універсалій, і це слово укладачі словника трактують як «зібрання», «сприйняття», «зачаття», тобто акт «схоплювання» смислів речі (проблеми) в єдності мовленнєвого висловлювання. Укладачі цього словника пропонують розрізняти концепт і поняття. Поняття, на думку авторів, – це об'єктивна єдність різних моментів предмета поняття; воно не персональне; це підсумок, ступені або моменти пізнання. Концепт формується мовленням; він суб'єктивний; передбачає

іншого суб'єкта (слухача, читача).

У філології з концептом пов'язують стійку мовну або авторську ідею, що має традиційне вираження. Ю.С. Степанов значення слова «концепт» виводить як явище такого ж порядку, що і поняття. Дослідник зазначає, що за своєю природою ці слова слід розглядати як однакові поняття: концепт є калькою з лат. *conceptus* – «поняття», від дієслова *concipere* «зачинати», тобто буквально «поняття, зачаття» [10, с. 42].

Укладачі «Нової філософської енциклопедії» констатують, що концепт від поняття важко відрізнити, тому він стає двосмисловим терміном: у XX ст. ідеї концепту простежуються в персоналістських філософіях, які акцентують увагу на ідеї твору (М. Бахтін, В. Біблер) [8].

На думку Ю.С. Степанова, концепт – це «наче згусток культури у свідомості людини; це те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з другого боку, концепт – це те, завдяки чому людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї <...> Концепти не тільки мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій. А інколи й зіткнень» [10, с. 43].

Концепт має складну структуру: з одного боку, до неї можна віднести все, що належить будові поняття; з іншого боку, до структури концепту входить усе те, що і робить його фактом культури – початкова форма (етимологія); зжата до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки, інше [10, с. 43]. «Терміном концепт називають лише зміст поняття; таким чином термін концепт стає синонімічним терміну обсяг поняття, ...тобто концепт – це смисл слова» [10, с. 44].

Як бачимо, існує декілька трактувань слова «концепт». Ми зупинимося на визначенні концепту як поняття. Тож нашим завданням буде спроба розглянути концепт «жіночність» у літературі постмодернізму, спираючись на твори однієї з найдостойніших представниць українського постмодернізму Оксани Забужко.

Зазначимо, яке визначення в довідковій літературі має поняття «жіночність». Укладачі «Нового тлумачного словника української мови» у чотирьох томах В. Яременко, О. Сліпущко подають таку дефініцію: «жіночність – сукупність рис, ознак, якостей. Властивих, характерних для жінок на відміну від чоловіків» [9, с. 32].

З'ясуємо, як це поняття представлене в постмодерній літературі й так званій «жіночій» поезії, яка роль постмодернізму в сучасному суспільстві.

Як і в усі часи, сучасна література має великий вплив на формування особистості. Особливого значення у процесі становлення молоді в сучасному інформаційному суспільстві набуває так звана література постмодернізму. За визначенням Умберто Еко, «постмодернізм – не фіксоване хронологічне явище, а такий собі духовний стан, сказати б *kunstwollen* (художницька воля) – підхід до роботи. В цьому сенсі правомірною є фраза, що будь-яка епоха має власний постмодернізм. Очевидно, кожна епоха у певний момент підходить до межі кризи...» [цит. за: 7, с. 120]. А, як відомо, криза – це відчуття розчарованості, пустоти, відчаю, розгубленості. Чи не ці риси подекуди спостерігаємо в сучасному суспільстві? Чи позбавлена цих рис сучасна молодь? І постмодернізм якраз засвідчує кризові моменти в розвитку суспільства та людини. А на краю прірви інакше осмислюється і життя, і смерть. Оскільки будь-який реальний крок може бути останнім,

варто зазирнути в себе. Постмодернізм – не просто кризове явище. Це усвідомлення кризи й самоусвідомлення себе в цьому неспокійному світі. Тому знання, досвід, який приходить до сучасної людини через призму постмодерністської літератури, сприяє її формуванню як особистості, вчить мислити, міркувати, шукати і знаходити вихід із будь-якої ситуації, не втрачати свого «я», завжди залишатися людиною. Це особливо важливо сьогодні, у світлі подій, що відбуваються в нашій країні.

Сучасна молода людина, яка багато читає, якій у нашому суспільстві доступні майже всі джерела для підвищення освіти, знає, що поняття «постмодернізм» досить умовне, адже це явище активно розвивається. Як відомо, термін «постмодернізм» з'явився в період Першої світової війни в роботі В. Паннівца «Криза європейської культури» (1917). У 1947 році Тойнбі в книзі «Вивчення історії» використав його в культурологічному смислі: постмодернізм символізував кінець західного панування в релігії та культурі. Потім у 1960 – 70-х роках термін побутовував для означення стильових тенденцій в архітектурі; незабаром він прийшов і в літературу.

У цілому постмодернізм (той, що з'являється після модернізму) охоплює тенденції або явища мистецтва останньої третини ХХ – початку ХХІ століть. Він сформувався під впливом певного розриву зі світоглядними концепціями модернізму. Сучасний читач дізнається, що постмодерністичний погляд на світ характеризується переконанням у тому, що будь-яка спроба побудувати модель світу безглузда: цей світ відлякує заплутаністю та невизначеністю, він неначе розбитий, розколотий, неорганічний, тому непотрібно встановлювати будь-яку ієрархію чи систему пріоритетів. Героєві постмодерного твору нікуди тікати, він уже ні в що не вірить, бо втратив орієнтири і смисл життя [4].

Постмодернізм відображає загальний абсурд життя, розрив соціальних і духовних зв'язків. Дисгармонія і деструкція – основні ознаки постмодерного художнього світу. Фрагментарність, хаотичність, колаж – характерні риси в побудові постмодерністичних творів, які подаються не як готова річ, а як процес взаємодії художника з текстом. Постмодерне письмо передбачає підкреслену умовність зображуваного, підпорядковується правилам естетичної гри. У читачів виникає враження, що герої не живуть, а грають у життя. І митець начебто не пише, а грає в літературу, грає з читачем. Ця гра нерідко поєднується з пародією, іронією, сміхом. А це завжди було знаком вільнодумства, руйнування ідолів.

Неоднозначність і суперечливість світобудови призводить до того, що «правом на остаточну істину про світ не володіє ніхто: ні герої, ні автор, ні читач» [5, с. 11]. І тому твори постмодернізму лишають величезний простір для читацької уяви, змушуючи мислити, шукати. Образ автора у творі, «маска автора» – певний змістовий центр, який налаштовує читача на співпрацю [4]. Опановуючи поняття «постмодернізм», сучасна молодь, на наше глибоке переконання, буде «приміряти» постмодернові істини, тому завдання справжньої літератури – у тонкому, ювелірному спрямуванні молодої людини на вироблення позитивних ідеалів, до прагнення творити добро, вміти аналізувати різноманітні ситуації, критично і реально оцінювати їх, намагатися знайти достойне вирішення про-

блем. Постмодерна література має формувати мораль суспільства, сприяти становленню всебічно розвиненої особистості. І дуже важливо, щоб у сучасному багатoinформованому суспільстві порушувалися такі проблеми, на які раніше мало зверталось уваги або які й зовсім замовчувалися.

Відомо, що в українській літературі постмодернізм бурхливо розвивався із середини 80-х років. Є думки, що початок його розвитку поклала аварія на ЧАЕС, яка змінила світогляд українців і дала можливість іншими очима подивитися на життєві цінності. У сучасному літературному просторі найвидатнішими представниками українського постмодернізму є О. Забужко та Ю. Андрухович.

Переконані, що творчість Оксани Забужко – лауреата фонду Фулбрайта, кандидата філософських наук, майстерного перекладача – дає можливість ширше зрозуміти явище постмодернізму та його характерні ознаки, його вплив на сучасного читача, на формування особистості в новому інформаційному суспільстві. Сучасний читач може глибше ознайомитися із сучасною українською літературою, а особливо з явищем фемінізму та його проявом у національній культурі. Адже в сучасному інформаційному суспільстві зростає інтерес до досить розвиненої «жіночої» поезії. Фемінізм у художній творчості – явище складне й суперечливе. Тому увага до О. Забужко – це водночас і з'ясування проблеми розвитку сучасної поезії. Аналіз її віршів дозволить сучасному читачеві, молодій людині, що стоїть на шляху самоусвідомлення, формування як високорозвиненої особистості, правильно розставити пріоритети.

Яскравість і неповторність поезії Оксани Забужко, її суперечливість викликає й неоднозначне сприйняття мисткині як письменниці, про що свідчать роботи В. Агеевої, Н. Зборовської, О. Карабьової, Л. Ткач, Л. Масенко та інших. Нам імпонує точка зору дослідників творчого доробку Оксани Забужко, які стверджують, що вона – мистецька самотність, оригінальна поетка, яка творить зразки високої лірики.

Тож предметом нашого дослідження виступають постмодернові твори «жіночої» поезії Оксани Забужко через призму концепту «жіночності».

Відомо, що в літературу Оксана Забужко прийшла ще у 80-ті роки як поетка. На слуху її твори «Польові дослідження з українського сексу», «Казка про калинову сопілку», «Дівчатка», «Сестро, сестро» тощо. І в прозі, й у поезії Забужко презентувала себе відвертою феміністичною письменницею, порушуючи проблему жіночності, сексуальності та самовираження жінки в сучасному світі. Ці питання стоять гостро і сьогодні, і вирішення їх не знайдено. Тому сучасному читачеві є над чим замислитися.

Оформившись у 80-х роках XIX століття як політична і літературна течія, український фемінізм був представлений Лесею Українкою й Ольгою Кобилянською. Перший жіночий і водночас феміністичний літературний альманах «Перший вінок» був виданий 1887 р. у Львові за редакцією Олени Пчілки та Наталі Кобринської. Яскравою феміністкою стала поетеса Олена Теліга, розстріляна гестапо в 1942 році. У післявоєнний час перетворила свою поезію на рупор ідей Ліна Костенко.

У радянські часи в українській літературі (за винятком Ліни Костенко) майже не було жінок-письменниць. І тому поряд із їхнім поверненням у середині 80-х років спостерігається цікава тенденція: багато хто з цих жінок рішуче відмовля-

ється від традиційних стереотипів закритості й починає говорити про людське «я», про себе, навіть про свій інтимний досвід. Саме в цьому русі до себе, до «я» полягає головний злам, що відбувся в українській літературі в 90-х роках. Після скасування цензури найпопулярнішими виявилися раніше заборонені теми. Це – українська історія, досвід недавнього минулого і секс, який, починаючи із 20-х років, належав до забороненої тематики.

О. Забужко завжди підносила жіночий інтелект і виступала категорично проти «чоловічих» стереотипів, які базувалися на тому, що жінка – лише сексуальний об'єкт. І маючи таку філософію, О. Забужко у сучасній українській літературі стала визнаною письменницею, котра дотримується феміністичних поглядів. Уже в перших своїх віршах мисткиня заявила про постмодерні принципи письма.

У поезії О. Забужко мотив жінки/жіночності посідає одне із провідних місць. Авторка дотримується феміністичних поглядів, аналізуючи жіночу долю через призму кохання. На початку XXI століття проблеми поєднання материнства і творчості переводяться не лише в побутовий, а швидше в психологічний, особистісний аспект. Проблему творчої сублимації О. Забужко проектує на біографію Лесі Українки. Вірш «Задзеркалля: пані Мержинська» магічним дзеркалом відбиває іншу, нездійснену, реальність, варіант неущербленого традиційного жіночого щастя. «У такому самому Києві, тільки трохи інакшим», де рух авто й екіпажів тече в протилежний бік, «Лариса Петрівна Косач-Мержинська котить дитячий візочок». Хвороба відступила. Та попри всі щасливі клопоти, любов, взаємну відданість, злагоду, попри все це кохана й закохана ночами ця жінка «гарячими, як після сліз, хоч сухими очима – широко розкритими – дивиться в порожнечу» [1].

О. Забужко «розчаклювала» образ матері, проаналізувала материнський досвід як жіночий, зокрема й тілесний, продемонструвала розриви і зіткнення, неминучі у стосунках матері й доньки, що належить уже до зовсім іншого покоління. Однак, як говорить сама О. Забужко, «жіночість в нашій чи то колоніальній, чи постколоніальній культурі донині не є естетично легітимна, і взагалі ніколи не мала шансу розвинути до свідомого стану... От і маємо тепер... протягом усієї словесної культури, неповний, половинчастий, сказати б у параметрах людської тілесності – однорукий і одноногий, обрубаний світ «чоловіків без жінок» [3, с. 9].

О. Забужко у своїх віршах повною мірою відкрила читачеві тему любові жінки. Саме кохання для мисткині – хвороба, від якої важко вилікуватися, бурний потік, з якого майже неможливо вийти. Тому не дивно, що вже у першій збірці «Травневий іній» Любов і Біль авторка подає як власні назви. Навіть союз із коханим чоловіком не позбавляє жінку, що намагається творчо самоствердитися, виконання певних рутинних обов'язків, як-от хатні справи. В одній зі своїх розмов О. Забужко сказала, що «жінкою завжди нелегко було бути і, можливо, нині ми не в найгірші часи живемо, тому що, як би воно не було складно, а воно завжди і всюди складно, жіноча самореалізація і в світі, і в родині і зрештою пошук рівного в коханні – це завжди драма всіх часів і всіх народів. Я все ж таки оптимістка, так що з того, що я вже сказала, ви вже, напевно, зробили висновок... Ви знаєте, все з любові. Всі твори з любові. Всі книжки з любові. Без любові, взагалі,

я думаю, нічого не можна зробити живого в цьому світі – ні дитини, ні книжки, ні діла якогось доброго, справжнього. Я безумовно вірю в любов, безумовно покладаюся на силу любові, яка тримає, яка несе крізь життя – безперечно» [6].

Коханий чоловік для Забужко – це диявол. Тому й почуття до диявола не може бути безпечним. Простежується щось кризове і катастрофічне в коханні до нього:

*І тільки ніжний черк – і отерп по душі  
Тривкіше всіх присяг, легке, як дух без тіла,  
Це слово (о, замри!) – переступом межі,  
Й нічого вже не бійсь, якщо – переступила... [2, с. 178].*

У віршах поетеси зустрічаємо і розмірковування на тему кохання, і роздуми про те, чи можливе воно у нашому світі. Жіночність – дуже делікатна тема, адже вона суб'єктивна. У своїй творчості Забужко точно дає зрозуміти, що кожна жінка – це окремий світ і його потрібно зберігати, як щось неповторне. У суворому сучасному світі це нелегко, адже навіть у коханні не завжди знаходиться прихисток. Тому жінка повинна перш за все вірити у себе, у свої власні сили і покладатися лише на себе. Сексуальність – лише один із прийомів, що застосовує жінка на шляху до здійснення своєї мети.

Складається враження, що закохана людина наче ходить по гострому лезу, змагається зі смертю, стоїть на краю прірви:

*І допоки це сонце вночі,  
І допоки ці спалахи бистрі,  
Прокохай, подриж, прокричи  
Цю – останню! – хвилину-на-вістрі! [2, с. 63].*

Драматичність кохання для ліричної героїні визначається поетесою словом «пустеля».

Кохання – це таке унікальне почуття, такий незбагнений стан людини, коли завжди поруч світло і пільма, єднання і розлука. У вірші «І двері розчахнулись...» (збірка «Автостоп») письменниця ніби оповідає про возз'єднання двох полюсів: мінус-нескінченності і плюс-нескінченності. За першим –

*...Паморозь на стінах – в перехват  
Дихання, що рипить сухим хрящем у горлі...*

«Рідкий азот», чорнеча чорнота, «в якій уже нічого не розгледити, бо вимерзає зір».

*А за другим полюсом,*

*...Палило сонце вибілений пляж –...  
і плавила од жару голова...*

Не з'ясовано, чому кохання настагає зовсім не схожих людей, майже протилежностей:

*Ми з двох кінців шкали ішли собі назустріч.  
А цей поріг є – позначка нуля,  
Де груди-об-груди судилось нам розбитись...  
...Тож не дивись вперед, ані назад:  
Стань просто мною. Я – тобою стану.  
Кивнув.  
І засміявся.  
І – розтанув [2, с. 174].*

І коли розлучаються двоє, це не завжди доказ того, що кохання зникає, що воно заперечується; можливо, це демонстрація його сили, нескінченності, незбагненності. Тому вірші про кохання примушують зупинитися, замислитися, повірити в прекрасне у житті, у його неповторність.

Усі чотири збірки О. Забужко сприймаються як єдиний тематичний і змістовний світ, що має чітко окреслену систему провідних думок. Компонуються збірки за тематичним принципом.

Увага авторки акцентується на змістовому зв'язку між віршами: наступний твір немовби доповнює, розширює, а подекуди й заперечує попередній, надаючи йому певного завершення й стрункості.

Наскрізно проходять мотиви кризового стану суспільства («Три осінні елегії», «Початок демонології», збірка «Автостоп», «Голосом вісімдесятих», збірка «Диригент останньої свічки»), що також простежується на прикладі трагедії на ЧАЕС («Диптих 1986», «Прип'ять. Натюрморт», збірка «Автостоп»), хвороби сучасного розуму («Лист із дачі», збірка «Автостоп»; цикл віршів про Офелію, збірки «Травневий іній», «Диригент останньої свічки», «Автостоп»), нереальності, суб'єктивного погляду на світ та гри («Мистецтво грати в шахи», збірка «Автостоп»). Однак основний мотив творчості О. Забужко – мотив жінки/жіночності. Письменниця розуміє й точно розкриває проблему самоусвідомлення і самореалізації жінки у сучасному світі, а також проблеми кохання, сексуальності («Цей чоловік...», збірка «Травневий іній»; «Любов», збірка «Диригент останньої свічки»; «І двері розчахнулись...», збірка «Автостоп»).

Отже, творчість О. Забужко відкрила принципово нову систему образів та символів, що, безперечно, збагачує читача. Яскравість і неповторність поезії мисткині дала можливість ширше зрозуміти явище постмодернізму, його характерних ознак, його вплив на сучасного читача, на формування особистості в новому інформаційному суспільстві; ознайомитися із сучасною українською літературою, а особливо з явищем фемінізму та його проявом у національній культурі.

Оксана Забужко – справді видатна письменниця сучасності, гідний представник української літератури у ХХІ столітті, України на арені сучасного світового літературного процесу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / В. Агеева. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
2. Забужко О. Друга спроба : Вибране / О. Забужко. – К. : Факт, 2005. – 320 с.
3. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі / О. Забужко // Українська мова та література. – 2003. – № 10. – С. 9–11.
4. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия : Эволюция научного мира / И. П. Ильин. – М. : Интрада, 1998. – 256 с.
5. Карабьова О. Сексуальність як вияв самотності у прозі Оксани Забужко / О. Карабьова // Слово і час. – 2003. – № 7. – С. 11–13.
6. Масенко Л. Визначальні мотиви «Польових досліджень з українського сексу» / Л. Масенко // Слово і час. – 1997. – № 2. – С. 28–32.
7. Ніколенко О. М. Літературні епохи, напрями, течії / О. М. Ніколенко, В. І. Мацапура. – К. : Пед. преса, 2004. – 128 с.
8. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / под ред. В. С. Степина. – М. : Мысль, 2001. – Т. 2. – 634 с.
9. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконт, 1999. – Т. 2. – 910 с.
10. Степанов Ю. С. Константы : Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 991 с.
11. Философский энциклопедический словарь / глав. ред. : Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

*НАТАЛИЯ ТАРАСОВА, ВИКТОРИЯ ЛЮЛЬКА*

«ЖЕНСТВЕННОСТЬ» КАК ОДИН ИЗ ВЕДУЩИХ КОНЦЕПТОВ В ПОЭЗИИ О. ЗАБУЖКО

В статье рассматривается роль постмодернистской литературы в формировании, становлении, развитии личности в современном обществе. Показана роль так называемой «женской литературы» в современной постмодернистской литературе. Анализируется тематика и проблематика «женской» поэзии Оксаны Забужко через призму концепта «женственность».

**Ключевые слова:** концепт, женщина, счастье, любовь, постмодернизм, личность, общество.

*NATALIYA TARASOVA, VIKTORIYA LYULKA*

FEMININITY AS ONE OF THE LEADING CONCEPTS IN THE POETRY OF O. ZABUZHKO

The article discusses the role of postmodern literature in shaping, formation, development of the individual in modern society. The role of so-called «women's literature» in the contemporary postmodern literature is shown. The themes and problems of «female» poetry of Oksana Zabuzhko through the prism of the concept «femininity» are analyzed.

**Key words:** concept, woman, happiness, love, postmodernism, identity, society.

*Одержано 28.01.2014 р.*